

HULÂSATÜ'İ-HİSÂB

(خلاصة الحساب)

Bahâeddin Âmilî'nin
(ö. 1031/1662)
matematîğe dair eseri.

XI. (XVII.) yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında hesap, cebir ve misâha alanında ders kitabı olarak okutulan eser, daha çok yazarına nisbet edilerek *er-Risâletü'l-Bahâ'iyye* (*Risâle-i Bahâ'iyye*) adıyla bilinmekte ve bu sebeple zaman zaman yine aynı adla tanınan İbnü'l-Havvâm'ın (ö. 724/1324) *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-ğavâ'idü'l-hisâbiyye*'si ile karıştırılmaktadır. *Hulâsatü'l-hisâb*, yazıldığı asırdaki İslâm matematiğinin hisâbü'l-Hindî, misâha ve cebir alanında ulaştığı seviyenin orta düzeyde bir dökümüdür. Âmilî Arapça kaleme aldığı eserinde geometrik ispat (el-burhân bi'l-hutût) kullanmamış, bunun yerine zikrettiği kurallar için sayısal (analitik) örneklerle çözümlerini vermiştir; ayrıca hesâb-ı hevâiden (hesâb-ı zihni) bahsetmeyerek sadece hesâb-ı Hindî üzerinde durduğu görülür. Âmilî, *Hulâsatü'l-hisâb*'da bazı konulara yer ayrılmadığını ve bunların "büyük kitabımız" şeklinde atıf yaptığı diğer bir eserinde ele alındığını söylemektedir. Kitabın önemli bir özelliği, pedagojik amaçla yazıldığından özlü bir biçimde ve düzgün bir dille kaleme alınmış olmasıdır. Bu özelliği onun anlaşılmasını zorlaştırmışsa da ezberlenmesini kolaylaştırmıştır. İfadeindeki vezizlik dolayısıyla üzerine birçok şerh yazılan eser Osmanlı topraklarında özellikle Anadolu, Balkanlar, Suriye ve Irak bölgelerinde, o güne kadar orta seviyeli temel matematik ders kitabı olarak okutulan Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474) *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'l-hisâb* adlı eserinin yerini almıştır; ayrıca İran, Türkistan, Hindistan ve Mısır bölgelerinde yakın zamanlara kadar okutulduğu bilinmektedir.

Eser bir dîbâce, bir mukaddime, on bab ve bir hâtime şeklinde tertip edilmiştir. Müellif dîbâçede, çalışmasının kendi zamanına kadar yazılan eserlerin bir özeti mahiyetinde olduğunu ve bunun için adını *Hulâsatü'l-hisâb* koyduğunu belirtmektedir. Ona göre hesap ilminin insanlar arasında önemli bir yeri vardır; çünkü ispatları sağlamdır, birçok ilim ona muhtaçtır ve muâmelât da onun üzerine kurulmuştur. Mukaddimede hesap ilminin tarifini ve sayının tanımını verir, ayrıca "1" in tanımını da ele alır. Müellife göre

sayı "1" e ve "1" den oluşan niceliklere denir; bu durumda 1 de sayıdır. Fakat eğer sayının tanımını "her iki tarafında bulunan niceliklerin toplamının yarısı" şeklinde ele alınırsa 1 sayı kabul edilmez; ancak kesir için içine katıldığında 1 de iki tarafındaki sayıların yarısı olarak değerlendirilebilir. Fakat Âmilî tercihini "1" in sayı olmadığı yönünde kullanmıştır; gerçekte sayılar "1" den teşekkül etse de 1 sayı değildir; tıpkı cisimlerin cevherden teşekkül etmesine karşılık cevherin cisim olmaması gibi. Âmilî'nin bu fikirleri işleyen cümleleri eserin şârihleri tarafından çeşitli matematik anlayışları açısından değerlendirilmiş ve İslâm matematik tarihi içindeki konuya ilişkin görüşler delilleriyle birlikte verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra sayının mutlak ve tam veya mahreci bir olan rasyonel çeşidinin tanımı yapılmıştır; ona göre mutlak sayı dokuz kesir cinsinden ifade edilebilirse veya tam sayı kökü varsa "muntak" (rasyonel), değilse "esam" (irrasyonel). Muntak sayı eğer parçaları kendisine eşitse mükemmel, fazla ise artık, eksik ise eksik sayıdır. Klasik geleceği takip ederek sayıların asıllarını da birler, onlar ve yüzler olarak ele alır; fûrûları ise sonsuzdur. Bu arada Hint filozoflarının rakamları dokuz harfle gösterdiklerini (rakam) söyler ve bunların şekillerini verir.

Birinci babda tam sayıların hesabı konusunu işleyen Âmilî, bu bab içinde birinci fasılda toplama ile (cem') bir toplama türü olan iki kat almayı (taz'if) ve "altın kaide" denilen mîzânü'l-aded (mod = 9) kuralını, ikinci fasılda ikiye bölme (tasnîf), üçüncü fasılda çıkarma (tefrîk), dördüncü fasılda çarpma (darb) ve hesâb-ı hevâiden alınma çeşitli pratik çarpma kuralları ile şebeke yoluyla çarpmayı, beşinci fasılda bölmeyi ve altıncı fasılda da karekökün tesbitini açıklar. Altıncı fasılda tam karekök bulma formülü yanında yaklaşık karekök bulma formülünü de $\sqrt{N} = a + \frac{b}{2a+1}$ $N = a^2 + b$ şeklinde vermiştir.

İkinci babda rasyonel sayıların hesabını ele alan Âmilî konuyu üç mukaddime ve altı fasılda inceler. Birinci mukaddimede kesirlerde temâsül (teşâbüh), tedâhül (tehâlîf), tevâfuk ve tebâyün, ikinci mukaddimede $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, ..., $\frac{1}{9}$, $\frac{1}{10}$ şeklinde dokuz temel kesir sıralanır ve diğer kesirlerin bu dokuz kesir cinsinden ifade edilmesine çalışılır; eğer bu mümkün olmazsa yaklaşık değerleri tesbit edilerek bunlara esam (irrasyonel) kesir adı verilir. Dolayısıyla Âmilî'de Kâşî'den sonra yaşamasına rağmen

ondalık kesirler yoktur. Üçüncü mukaddimede tecnis (tam sayıyı kesir yapma) ve ref' (kesri tam sayı yapma) konuları ele alınarak birinci fasılda kesirlerin toplanması ve iki katının hesaplanması, ikinci fasılda ikiye bölünmesi ve çıkarılması, üçüncü fasılda çarpımı, dördüncü fasılda bölünmesi, beşinci fasılda karekökünün alınması, altıncı fasılda bir paydadadan diğer bir paydaya dönüştürülmesi incelenir.

Üçüncü bab bilinmeyen dört orantılı sayı (el-a'dâdü'l-erbaatü'l-mütenâsibe), dördüncü bab çift yanlış hesabı, beşinci bab da tahlil ve teâküs yöntemiyle tesbiti konularını açıklamaktadır.

Bir mukaddime ve üç fasıldan oluşan altıncı bab yer ölçümüyle (misâha) ilgilidir. Mukaddimede misâhanın, arkasından da çizgi, yüzey ve cismin tanımları verilip temel geometrik şekiller ve cisimler tanırlır. Birinci fasılda kenarları doğru olan yüzeylerin alanlarının, ikinci fasılda daire ve daireyle ilgili diğer şekillerin alanlarının, üçüncü fasılda da cisimlerin hacimlerinin hesaplanması ele alınır.

Üç fasıldan meydana gelen yedinci babın birinci faslında kanal yapımında gerekli ölçümler, ikinci faslında yüksekliklerin, üçüncü faslında ise nehirlerin genişliğinin ve kuyuların derinliğinin ölçülmesi ile bu işlerde kullanılan aletler ve teknikleri incelenir.

Sekizinci babda iki fasıl halinde cebir yoluyla bilinmeyen tesbiti konusu ele alınır. Birinci fasılda cebirin dayandığı temel öncüller anlatılır ve cebirsel niceliklerle bu nicelikler arasında dört temel işlem gösterilir. İkinci fasılda Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî'nin belirlediği üçü müfredat (yalın, basit) ve üçü mukterenat (katışık) olmak üzere altı cebir denklemi izah edilir. Ancak o dönemin matematiğinde yaygın olan cebir sembolleri ve notasyon sistemi kullanılmamıştır.

Dokuzuncu babda bir muhasibin bilmesi gereken on iki matematik kuralı verilir. Bunlardan 1-5 ve 8. dizilerin çeşitli türleriyle, 6-7, 9. kareköklerle, 10-12. ise çarpma ve bölmeyle ilgilidir.

Onuncu babda Âmilî, verdiği bilinmeyen tesbitinde kullanılan kaidelerin kolay öğrenilmesi için dokuz adet örnek problem çözmektedir. Bunların ilk üçü cebir ve çift yanlış hesabı, dördüncüsü dört orantılı sayı, beşincisi dört orantılı sayı, altıncısı cebir (ancak problemin belirsiz olduğuna dikkat çekilir), yedincisi dört orantılı sayı, se-

kızincisi cebir ve dört orantılı sayı, dokuzuncusu cebirle çözülmüştür.

Kitabın en ilginç bölümü hâtimesidir. Burada Âmilî, kendi dönemine kadar yaşayan âlimlerin birçok çözümsüz problemlere karşılaştıklarını ve çok çeşitli yollar denemelerine rağmen çözemediklerini, ancak bunları muhasipleri uyarmak ve yeteneği olanları çözmeye teşvik için eserlerinde kaydettiklerini, kendisinin de yedi tanesini örnek olarak verdiğini belirtmektedir. Eser Almanca ve Fransızca'ya çevrildikten sonra (aş. bk.) matematikçiler bu problemleri yeniden ele almışlardır. Son dönemlerde yapılan çalışmalar, problemlerin kaynağının İbnü'l-Havvâm'ın *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-kavâ'idü'l-hisâbiyye*'si olduğunu göstermektedir. Bu esere ait nüshaların çokluğu yanında Kemâleddin el-Fârisî'nin *Esâsü'l-kavâ'id fi'l-uşûlül-fevâ'id* ve Yahyâ b. Ahmed el-Kâşî'nin *İzâhu'l-makâşid fi'l-ferâ'idü'l-Fevâ'id* adlı şerhlerine ait nüshaların yaygınlığı da bu çözümsüz problemleri Âmilî'nin nerelerden aktardığı konusunda bir ipucu sayılabilir. Onun verdiği yedi problem belirsiz denklem sınıfına girmekte ve bu tür problemlerde bir denklem veya denklem sistemi için rasyonel bir çözüm bulunması istenmektedir. Âmilî tarafından verilen ve sırasıyla İbnü'l-Havvâm'ın 4, 18, 17, 24, 32, 8 ve 19. problemlerine muadil olan yedi çözümsüz problem şunlardır:

$$1) x + y = 10$$

$[x + \sqrt{x}] \cdot [y + \sqrt{y}] = a$; a var sayılan bir sayı.

İmâdüddin el-Kâşî, İbnü'l-Havvâm'ın eserinin şerhinde bu problemi kıyas yöntemiyle çözmeyi denemiştir; ancak problem sekizinci dereceden bir denklem çözümünü gerektirmektedir.

$$2) x^2 + 10 = y^2$$

$$x^2 - 10 = z^2$$

Bu tür denklemler "uyumlu sayılar" teorisi altında incelenebilir. Denklem tam sayı bir çözümü olmadığını ilk defa Hâzin göstermiş, daha sonra A. Gennochi adlı matematikçi de rasyonel bir çözümü olmadığını ispatlamıştır.

$$3) x^2 = 10 - y$$

$$y^2 = 5 - x$$

Dördüncü dereceden bir denklem haline getirilebilen bu denklemin de rasyonel bir çözümü yoktur.

$$4) x^3 + y^3 = z^3$$

Bu problem Pierre de Fermat'nın (ö. 1665) $x^n + y^n = z^n$ şeklindeki meşhur

denkleminin $n = 3$ özel halidir. İslâm matematiğinde başta Ebû Ca'fer el-Hâzin ve Hamîd b. Hıdır el-Hucendî olmak üzere birçok âlim tarafından çözülmeye çalışılmıştır.

$$5) x + y = 10$$

$$\frac{x}{y} + \frac{y}{x} = x$$

Denklem üçüncü dereceden bir denklem haline getirilerek çözülebilir; ancak diskriminantı negatif olacağından rasyonel bir çözümü yine yoktur.

$$6) \frac{x^2}{y^2} + \frac{y^2}{x^2} = x$$

$$x^2 + y^2 + z^2 = u^2$$

Daha önce Diophantus ve Ebû Kâmil'in uğraştığı, İbnü'l-Havvâm'ın dokuz örnek verdiği bu türde denklemin eşit olduğu kare bir sayıyı bulmak esastır. Bu denklemin de rasyonel bir çözümü yoktur.

$$7) x^2 + (x + 2) = y^2$$

$$x^2 - (x + 2) = z^2$$

Problem, Âmilî'nin ikinci denklemindeki gibi uyumlu sayılar teorisi içinde ele alınabilir. Ebû Kâmil daha önce bunun bir benzerini çözmüştür. Eğer onun yöntemi bu probleme uygulanırsa denklemin $x = -2, -17/16$ ve $34/15$ şeklinde üç çözümü olduğu görülür. A. Marre ve A. Gennochi'nin bulduğu bu çözümler arasında parametrik bir uyumun varlığı dikkat çekmektedir.

Hulâsatü'l-hisâb'ın Türkiye kütüphanelerinde 100'e yakın nüshası vardır (bunların otuz yedisi Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir). Ayrıca esere yazılan şerh, hâşiye ve ta'lik türünden çalışmaların ana metni de ihtiva ettiği düşünüldürse eserin ne kadar yaygın olduğu daha iyi anlaşılır. Osmanlı ülkesinde görüldüğü gibi İran ve diğer bölgelerde bulunan matematikçiler de bu esere birçok şerh ve hâşiye yazmışlardır. Osmanlı matematiğinde kaleme alınan şerhlerin en önemlileri şöyle sıralanabilir: Ömer b. Ahmed el-Mâî el-Cullî (ö. 1022/1613) daha çok eserin zor ve karmaşık olan kısımlarını şerh etmiştir. *el-Bahâ'iyye*'den sonra okutulan ve *Ta'likât 'ale'l-mevâzi'l-müşkile ve tenbîhât 'alâ rumûzül-mebâhîsi'l-mu'qile mine'r-Risâleti'l-Bahâ'iyye* adını taşıyan bu şerh Sâlih Zeki'nin incelemesine göre fazla önemli değildir. Ramazan b. Ebû Hüreyre el-Cezerî'nin *Hallü'l-hulâşa li-ehli'r-riyâse* adlı şerhi 1076 (1665) yılında tamamlanmış ve ellinin üzerinde nüshası zamanımıza gelmiştir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2135/3, vr. 6^b-133^a,

müellif hattı). Sâlih Zeki'ye göre bu eser *el-Bahâ'iyye* şerhleri içinde önemli bir yere sahiptir ve Osmanlı medreselerinde rağbet gören eserlerdendir. Abdürrahîm b. Ebû Bekir b. Süleyman el-Mar'aşî'nin (ö. 1149/1736) bir buçuk yılda hazırlayarak Sultan IV. Mehmed'e sunduğu *Şerhu Hulâsatü'l-hisâb*, Sâlih Zeki'ye göre Osmanlı matematiği çerçevesinde *el-Bahâ'iyye* şerhleri içinde problemleri en iyi tahlil eden çalışmadır. Bu şerhlerin yanında Cevâd b. Saîd b. Cevâd el-Bağdâdî el-Kâsîmî, Hasan b. Muhammed el-Kürdî, Kasîrîzâde Muhammed Emîn b. Muhammed b. Abdülhay b. İbrâhîm el-Üsküdârî, Mevczâde Hoca Abdürrahîm Efendi el-Bursevî, Seyyid Hüseyin b. Ali, Abdüllatif b. Ca'fer b. Zekra, Mahmûd Hamdî b. Ahmed eş-Şehrezürî el-Osmânî, Fahrîzâde Ebû Muhammed Abdullah b. Fahreddîn b. Yahyâ el-Hüseynî el-Mevsîlî ve Mûsâ b. Receb el-Basrî gibi âlimlerin şerhleri zikredilebilir. Nüreddin b. Abdullah el-Vâiz, *Hulâsatü'l-hisâb*'ın üçüncü babı olan dört orantılı sayı konusu üzerine bir şerh kaleme almıştır. Ayrıca Muhammed b. Muhammed el-Bursevî el-Mevlevî *Me'âlimü's-simâha fi sâhati'l-misâha*, Muhammed Selim Hoca da 1133 (1720-21) yılında *Risâletü'l-hendese* (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1721/2, vr. 30^b-40^a, müellif hattı) adıyla *Hulâsatü'l-hisâb*'ın altıncı babındaki geometri kaidelerinin ispatlarını vermek üzere birer şerh kaleme almışlardır. Göğsügür Lutfullah b. Muhammed el-Erzurûmî el-Hanefî eseri *İhtîşâru kısım min Hulâsatü'l-hisâb* adıyla 1171 (1757-58) tarihinde ihtisar etmiştir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2812/18, vr. 130^b-133^b). Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Hulâsatü'l-hisâb*'a İran ve Irak bölgelerinde kırka yakın şerh yazıldığını belirtmektedir.

Kuyucaklızâde Mehmed Âtîf b. Abdürrahman b. Veliyyüddin tarafından 1242 (1826) yılında Sultan II. Mahmud'un isteği üzerine *Nihâyetü'l-elbâb fi Tercemeti Hulâsatü'l-hisâb* adıyla Türkçe'ye çevrilen *Hulâsatü'l-hisâb*'ın (Kandilli Rasathanesi Ktp., nr. 127/2, mütercim hattı), daha önce de cebir bölümü *el-Verdiyye fi'l-cebr ve'l-mukâbele* adıyla Muhammed (XII/XVIII. yüzyıl sonları) adlı bir kişi tarafından nazım halinde ve Sâlih b. el-Hâc Muhammed (1200/1786'dan sonra) tarafından da *Terjemetü kısım min Hulâsatü'l-hisâb* (Millî Ktp., nr. A 2295/1) adıyla bazı yerleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Hulâsatü'l-hisâb, İstanbul'da (1268, 1295) Matbaa-i Âmir'e'de kırk yedi sayfa, bir de tarihsiz elli iki sayfa halinde (taş basması) basılmıştır. Ayrıca Kalküta (1227, 1245), Keşmir (1285), Kahire (1299, 1311), Tahran (1275, 1276) baskıları bulunan eseri son olarak Celâl Şevki neşretmiştir (bk. bibl.) Batı'da ise önce G. H. F. Nesselmann tarafından Almanca tercümesiyle beraber *Essenz der Rechenkunst von Mohammed Behâ-eddin Alhossain* başlığıyla Berlin'de (1843), daha sonra A. Marre tarafından Fransızca tercümesi *Kholâcat-al Hissâb ou Quintessence du calcul* adıyla Paris'te (1846) ve Roma'da (1864) yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âmilî, *Hulâsatü'l-hisâb* (nşr. Celâl Şevki, *el-A'mâlû'r-riyâziyye* içinde), Kahire 1981, neşreden giriş, s. 11-21; Kemâleddin el-Fârisî, *Esâsü'l-kavâ'id fi usûli'l-Fevâ'id* (nşr. Mustafa el-Mevâldî), Kahire 1994, s. 5-7, 606; Yahyâ b. Ahmed el-Kâşî, *İzâhu'l-makâsîd li'l-ferâ'idü'l-Fevâ'id*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 2745, vr. 197; *Keşfü'z-zunûn*, I, 720; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 273; Sâlih Zekî, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329, II, 295-296; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1263; Brockelmann, *GAL*, II, 546-547; *Suppl.*, II, 595-596; Kadri Hâfiz Tükân, *Türâşü'l-Arabî'l-ilmî fi'r-riyâziyyât ve'l-felek*, Beyrut 1963, s. 474-482; Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilâtı*, s. 20; Özege, *Katalog*, II, 608; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânifi's-Şî'a*, Beyrut 1983, XIII, 227-234; İhsan Fazlıoğlu, *İbn el-Havvâm ve Eseri: el-Fevâid el-Bahâiyye fi el-Kavâid el-Hisâbiyye-Tenkitledi Metin ve Tarihi Değerlendirmesi* (yüksek lisans tezi, 1993, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 53-62, 68-70, 152-155, 202-207; a.mlf., "İbn el-Havvâm, Eserleri ve el-Fevâid el-Bahâiyye fi el-Kavâid el-Hisâbiyye'deki Çözumsuz Problemler Bahsi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* (haz. Feza Günergün), İstanbul 1995, s. 69-128; Cevad İzgî, "Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar", a.e., s. 129-158; a.mlf., *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 209-226; a.mlf., Ömer Okumuş, "Âmilî, Bahâeddin", *DİA*, III, 60-61.

İHSAN FAZLIOĞLU

HULÂSATÜ'İ-KELÂM

(bk. KOCA SEKBANBAŞI RİSÂLESİ).

HULD

(الحد)

Ebediyet ve ölümsüzlük anlamında bir Kur'an terimi.

"Devam etmek, uzun zaman kalmak" anlamında masdar olan huld (hulûd) kelimesi "uzun zaman, süreklilik" anlamında isim olarak da kullanılır. Dil âlimlerinin belirttiğine göre huldün asıl anlamı,

"bir şeyin tabii hali üzere devam edip değişme ve bozulmaya mâruz kalmaması veya değişmenin uzun zaman sonra gerçekleşmesi"dir. Buna göre huld kavramının sözlük anlamları içinde "ebediyet" yoktur. Kelime ayrıca "ebedî" mânasında cennetin isimlerinden biri olarak kullanıldığı gibi "bilezik" ve "küpe" anlamında da kullanılır. "Dârü'l-huld" terkihi ise âhireti ifade eder (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hld" md.; *Lisânü'l-Arab*, "hld" md.; *Kâmus Tercümesi*, "hld" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 434).

Huld kavramı Kur'an-ı Kerim'de sekiz yerde geçmekte olup bunlardan dördü fiil sigalarıyla, altısı huld, biri huld, ikisi muhalledün, diğerleri de büyük ekseriyeti çoğul sigasıyla olmak üzere hâlid şeklindedir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hld" md.). Fiil sigalarıyla kullanılan huld kavramı "dünyada uzun süre kalacağını zannetmek, âhiret azabına devamlı olarak mâruz kalmak" gibi mânâlara gelmektedir. Huld kelimesi bir âyette (el-Enbiyâ 21/34) "ebediyet" anlamıyla tek başına, diğerlerinde ise terkip halinde kullanılmıştır. "Ebedî azap" anlamındaki "azâbü'l-huld"ün yer aldığı iki âyet mânevî alanda suç işleyen (mücrim), günah işlemek suretiyle kendilerine ve başkalarına zulmeden kişileri konu edinmiştir (Yûnus 10/52; es-Secde 32/14). Küfür yolunu tutanlar ve özellikle Kur'an'ı inkâr edenler "Allah'ın düşmanları" diye nitelendirilmiş, cezalarının ateş (cehennem) olacağı bildirilmiş ve bunun kendileri için "dârü'l-huld" (ebediyet yurdu) teşkil edeceği beyan edilmiştir (Fussilet 41/28). Furkân süresinde (25/5-15) Hz. Muhammed'i ve onun getirdiği vahyi inkâr eden, davranışlarının karşılığını bulacakları kıyamet vukuunu düşünmek istemeyenler için hazırlanan alevli ateşe karşılık müttakilere vaad edilen ebedilik cenneti "cennetü'l-huld" terkihiyle, diğer bir sürede yine müttakilere ait ölümsüz cennet hayatı "yevmü'l-hulûd" şeklinde (Kâf 50/31-34) ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem ile Havvâ'nın yemekten menedildikleri ağaç "şeceretü'l-huld" olarak adlandırılmıştır (Tâhâ 20/120). Dördü müfred, ikisi tesniye, diğerleri cemi sigasıyla olmak üzere yetmiş dört yerde geçen "hâlid" (uzun zaman kalan, ebediyen kalan) kelimesi otuz yedi âyette cennet ehli, kırk sekiz âyette cehennem ehli için, iki âyette de dünyada veya mutlak mânada ebediyeti ifade etmek için kullanılmıştır. İki âyette, cennet halkına hizmet edecek olan genç erkekler "muhalled" sıfatıyla

nitelendirilmiştir (el-Vâkıa 56/17; el-İnsân 76/19). Âlimler bu sıfatı "daima genç kalıp ihtiyarlamayan" veya "kolunda bileziği, kulağında küpesi bulunan" şeklinde yorumlamış, ancak müfessirler birinci yorumun tercih edilebileceğini söylemişlerdir (Taberî, XXVII, 100; Fahreddin er-Râzî, XXIX, 150-151; Râgıb el-İsfahânî, "hld" md.).

Huld kavramı hadis rivayetlerinde de hem cennet ehli hem cehennemlikler için kullanılmıştır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hld" md.). Kıyamet gününde herkes yerini bulduktan sonra kaç şeklinde sembolleştirilecek olan ölümün boğazının keşileceğini ve, "Ey cennet ehli! Bundan böyle ebediyet var, ölüm yoktur; ey cehennem ehli! Artık ebediyet var, ölüm yoktur" şeklinde nida edileceğini bildiren hadiste hulûd kelimesi tekrar edilmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 19/1; Müslim, "Cennet", 40).

Arap dil âlimleri ve müfessirler, huld kavramının temel mânasının "ebediyet" değil "uzun zaman sürmek" olduğunu kabul etmekte ve âhiret hayatının ebediliğinin bu kelime ile değil diğer bazı naslarla sabit olduğunu söylemektedir (bk. CEHENNEM).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hld" md.; *Lisânü'l-Arab*, "hld" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 434; *Kâmus Tercümesi*, "hld" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hld" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "ebd", "hld" md.leri; Buhârî, "Tefsîr", 19/1; Müslim, "Cennet", 40; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak, XXVII, 100; Fahreddin er-Râzî, *Me'âtihu'l-ğayb*, XXIX, 150-151; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, V, 342-343.

BEKİR TOPALOĞLU

HULDÎ

(bk. CA'FER el-HULDÎ).

HULEFÂ-yi RÂŞİDÎN

(الخلفاء الراشدين)

Hz. Peygamber'den sonraki ilk dört halife (632-661).

I. SİYASÎ TARİH

II. MEDENİYET TARİHİ

I. SİYASÎ TARİH

İslâm tarihinde Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesiyle başlayan, daha sonra Hz. Ömer ve Osman'ın hilâfetleriyle sürüp Hz. Ali ile